

УДК 338.5:657.6

Логінова К.С.

*аспірант кафедри політичної економії
Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця***АНАЛІЗ МЕТОДІВ ОЦІНКИ ТІНЬОВИХ ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ
ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА****ANALYZE OF METHODS SHADOW TRANSACTION COSTS' ESTIMATION OF
INDUSTRIAL ENTERPRISE****АНОТАЦІЯ**

У статті визначено природу тіньових витрат. Розглянуто класифікацію методів оцінки трансакційних витрат за кількісним критерієм. Проаналізовано основні методи оцінки тіньових трансакційних витрат. Удосконалено схему визначення методу обліку та джерела інформації тіньових трансакційних витрат.

Ключові слова: тіньові витрати, тіньові трансакційні витрати, методи оцінки трансакційних тіньових витрат, ординалістський підхід, кардиналістський підхід.

АННОТАЦИЯ

В статье определена природа теневых издержек. Рассмотрена классификация методов оценки трансакционных издержек по количественному критерию. Проанализированы основные методы оценки теневых трансакционных издержек. Усовершенствована схема определения метода учета и источники информации теневых трансакционных издержек.

Ключевые слова: теневые расходы, теневые трансакционные издержки, методы оценки трансакционных теневых расходов, ординалистский подход, кардиналистский подход.

ANNOTATION

The research defines the nature of shadow costs. This article reviews the classifications of methods of estimation transaction costs by quantitative criteria. The scientific work analyzes the main methods of shadow transaction costs' estimation. This paper improves the scheme of defines the method accounting and the information sources shadow transaction costs.

Keywords: shadow costs, shadow transaction costs, methods of shadow transaction costs' estimation, ordinal approach, cardinal approach.

Постановка проблеми. Одним із дієвих інструментів оптимізації діяльності підприємства є ефективний налагоджений механізм управління витратами підприємства для досягнення прозорості діяльності.

Прозорість діяльності виступає основним інструментом боротьби із тіньовою економікою як всередині організації, так і з зовнішніми учасниками господарської діяльності.

Визначення природи тіньових витрат знаходиться на межі категорій «тіньова економіка» та «трансакційні витрати». Саме тому для розробки загальної методики виявлення тіньових витрат, необхідно розглянути методичні підходи до оцінки тіньової економіки та методи розрахунку трансакційних витрат. У статті буде розглянута друга компонента – методи оцінки трансакційних витрат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінка трансакційних витрат на сучасному етапі розвитку економічної думки займає лідируюче місце в інституційній теорії. Вчені виді-

ляють два основні підходи до оцінки величини трансакційних витрат – ординалістський та кардиналістський.

Ординалістський підхід (Д.Є. Нікітін, І.М. Сараєва, М.М. Проніна та ін.) полягає у визначенні напряму зміни трансакційних витрат та наступним аналізом результатів для різноманітних інституційних відносин. Кардиналістський, тобто кількісний підхід (Т.П. Скуф'іна, Г.А. Макухін, М.О. Іскосков, В.Л. Тамбовцев та ін.), базується на пошуку абсолютної, кількісної величини трансакційних витрат.

Мета статті полягає у дослідженні існуючих методів трансакційного аналізу для визначення трансакційної складової тіньових витрат промислового підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тіньові витрати мають дві ознаки – трансакційну і безпосередньо тіньову. Для оцінки трансакційної природи тіньових витрат необхідно розглянути методи оцінки трансакційних витрат.

Частково питанням оцінки трансакційних витрат промислового підприємства займався Д.Є. Нікітін. Суть цієї методики полягає у прямому підрахунку трансакційних витрат на здійснення операцій конкретного виду (в методиці вченого це операції на митниці). Автор методики зазначає, що значна доля витрат при проведенні митних операцій, наприклад, витрат опортуністичної поведінки, не піддаються виміру точними методами [1, с. 45], що свідчить про віднесення методики до групи ординалістських методів.

Також методи цієї групи досліджувалися І.М. Сараєвою, яка вказує на те, що запропоновані методики вимірювання трансакційних витрат можуть надати лише приблизні оцінки через відсутність окремого обліку трансакційних витрат ведення бізнесу і відповідних статистичних даних [2, с. 402].

М.М. Проніна вказує на те, що суб'єкти господарювання несуть значні трансакційні витрати через проходження адміністративних процедур і в грошовій, і в негрошовій формі. Ці витрати викликані не офіційною процедурою, а неофіційною ціною надання послуги та відображають класифікацію витрат за Е. де Сото.

Якщо розглядати кількісний підхід до оцінки трансакційних витрат, то необхідно звернути увагу на дослідження Т.П. Скуф'їної [1, с. 45]. Оцінка трансакційних витрат здійснюється шляхом проведення анкетування та використання даних податкової інспекції. При цьому в якості емпіричних значень виступають статистичні дані опитувань за стандартизованими анкетами, що не завжди дає реальне уявлення про стан справ у галузі внаслідок того, що респонденти могли викривити дані з метою особистої вигоди. Що стосується даних податкової інспекції, то не завжди можна отримати доступ до такої інформації.

Крім того, як зазначає сам дослідник, відомості, які повідомляються підприємцями, нерідко стосувалися протизаконних дій, тому в їх оцінках мали місце невизначеність і неточність. Це вплинуло на підсумкові висновки досліджень. У зв'язку з цим розглянута методика не завжди застосовна в сучасних економічних умовах.

Науковець Г.А. Макухін [1, с. 45], досліджуючи способи оцінки трансакційних витрат підприємства, пропонує використовувати ряд загальних та часткових показників. До групи загальних показників входять: трансакційні витрати на гривню валового доходу підприємства, трансакційні витрати на гривню валових витрат підприємства, рентабельність трансакційних витрат та інтегральний коефіцієнт трансакційності. Використання цієї групи показників дає змогу отримати панорамний огляд трансакційних витрат підприємства.

Часткові показники покликані дати характеристику розміру окремих видів трансакційних витрат підприємства, що дозволить, по-перше, мати уявлення про розмір таких витрат, а по-друге, розрахувати питому вагу окремих видів трансакційних витрат підприємства в їх загальній величині. До числа часткових показників, наприклад, належать питома вага витрат на формування та ведення інформаційних баз, частка витрат на маркетингові дослідження тощо.

Частковими вважаються показники ефективності окремих видів трансакційних витрат, такі як ефективність реклами [1, с. 45]. Проте наведені відносні показники характеризують більшою мірою ефективність трансакційних витрат, ніж дають змогу визначити абсолютний рівень трансакційних витрат підприємства, тобто є вже похідними від показників оцінки розміру трансакційних витрат.

Методику кількісної оцінки трансакційних витрат пропонує М.О. Іскосков [3, с. 247], який поставив за мету створення єдиної універсальної методики, яка дозволяла б однозначно визначити абсолютну величину трансакційних витрат.

Для визначення обсягу трансакційних витрат автор пропонує використовувати диференційний підхід до кожної групи прихованих (імпліцитних) витрат, а саме:

1) витрати неповноти та недосконалості інформації;

2) втрати невдало проведених переговорів і укладених угод;

3) витрати, що пов'язані з відсутністю специфікації прав власності;

4) витрати опортуністичної поведінки;

5) витрати внаслідок недобросовісної поведінки зовнішніх контрагентів.

Для розрахунку витрат неповноти і недосконалості інформації дослідник пропонує використовувати наступну формулу:

$$ТВ = ЦР_{\phi} V_{\text{рес}} - ЦР_{\phi} V_{\text{рес}} + (BV_{\phi} - BI_o), \quad (1)$$

де ТВ – трансакційні витрати;

$ЦР_{\phi}$ – фактичні ціни на ресурси, грошова од./од. ресурсу;

BI_{ϕ} , BI_o – витрати пошуку інформації щодо фактичного та найкращого постачальника ресурсів, грошова од.;

$V_{\text{рес}}$ – кількість ресурсів, що буде придбана, од. ресурсів.

Знизити ефективність придбаних ресурсів, а також нівелювати різницю в ціні між найкращим та фактичним постачальником, можуть витрати пошуку інформації щодо вивчення пропозицій по цій ціні. Таким чином, формула (1) має сенс тільки при виконанні наступної умови (2):

$$|ЦР_{\phi} V_{\text{рес}} - ЦР_{\phi} V_{\text{рес}}| > |BI_{\phi} - BI_o| \quad (2)$$

В якості витрат пошуку інформації можуть виступати витрати на заробітну плату відповідного персоналу, послуги зв'язку, втрати у зв'язку з простоями тощо.

Недостатня кількість інформації про діяльність конкурентів може призвести до невиправданого завищення або заниження фактичної ціни по відношенню до ринкової на відповідну продукцію. Трансакційні витрати розглядаються так:

$$ТВ = RP_{\text{серед.}} \Pi_{\text{од.серед.}} - RP_{\phi} \Pi_{\text{од.ф}} + (BV_{\phi} - BI_o), \quad (3)$$

де $\Pi_{\text{од.серед.}}$ – прибуток на од. продукції по середній ринковій ціні, грошова од./од. продукції;

Π_{ϕ} – прибуток на одиницю продукції по фактичній ціні продажу, грошова од./од. продукції;

$RP_{\text{серед.}}$ – кількість реалізованої продукції по середньоринковій ціні, грошова од.;

RP_{ϕ} – кількість реалізованої продукції по фактичній ціні, грошова од.

Витрати через невдало проведені переговори та укладені угоди відносяться до статусу ймовірних, тому їх оцінка залежить від конкретного випадку. Можна виділити три основні групи можливих помилок при укладанні угод.

1. Відсутність в угоді санкцій за порушення постачальником умов поставки:

1.1. Витрати та втрати в результаті зриву терміну постачання, а величина трансакційних витрат розраховується за формулою:

$$ТВ = D_{\text{пр}} \times СП \times \Pi_{\text{од}}, \quad (4)$$

де $D_{\text{пр}}$ – дні простою, дні;

СП – середньоденна продуктивність праці, шт./день;

$P_{од}$ – прибуток на одиницю продукції, грошова од./од. продукції.

Формула (4) неповна, тому що не містить в собі витрати на проведення переговорів, тому більш досконалою є формула (5).

$$ТВ = D_{пр} \times СП \times P_{од} \times ТВ_{пер.}, \quad (5)$$

де $ТВ_{пер.}$ – трансакційні витрати, що пов'язані із веденням переговорів щодо поверненні неякісної сировини.

1.2. Витрати в результаті зриву поставок матеріалів, що розраховуються за формулою:

$$ТВ = \frac{M_{ф} - M_{пл}}{НВ} \times P_{од}, \quad (6)$$

де $M_{ф}$, $M_{пл}$ – кількість матеріалу, що фактично поставлено та планово, од. ресурсів;

$НВ$ – норма витрат матеріалу на одиницю продукції, од. ресурсів/од. продукції.

1.3. Витрати в результаті зміни матеріалів розраховуються за формулою (7):

$$ТВ = (Ц_{п\text{ісля зам}} - Ц_{м\text{ до зам}}) \times M_{зам}, \quad (7)$$

де $Ц_{п\text{ісля зам}}$ – ціна нового матеріалу, грошова од./од. ресурсу;

$Ц_{м\text{ до зам}}$ – ціна попереднього матеріалу (за контрактом), грошова од./од. ресурсу;

$M_{зам}$ – кількість замінного матеріалу, од. ресурсу.

1.4. Витрати у зв'язку з низькою якістю матеріалу, що поставляється, розраховуються за формулою (8):

$$ТВ = \frac{Вдх_{наднорм}}{НВ} \times P_{од}, \quad (8)$$

де $Вдх_{наднорм}$ – наднормові відходи, од. ресурсу.

2. Відсутність додаткових угод про зміну строків поставки підприємством продукції (трансакційні витрати є розміром пені за зрив термінів постачань або іншими компенсаційними виплатами, передбаченими законодавством) [3, с. 248].

3. Відсутність домовленості про можливе коригування цін на продукцію, що поставляється підприємством (у зв'язку з підвищенням цін на матеріали, сировину, зміною податкової політики та ін.) розраховується за формулою (9):

$$ТВ = (C/C_{ф} - C/C_{пл}) \times V \quad (9)$$

де $C/C_{ф}$ – фактична (після подорожчання) собівартість продукції, грошова од./од. продукції;

$C/C_{пл}$ – планова собівартість продукції, грошова од./од. продукції;

V – обсяг продукції, од. продукції.

Витрати відсутності специфікації прав власності мають різну природу [3, с. 248]:

1) витрати, що виникають під час укладання договору купівлі-продажу продукції, якщо підприємство виступає постачальником (продавцем), у цьому випадку витрати проявляються у вигляді сум неоплаченої продукції;

2) витрати, що виникають під час укладання договору купівлі-продажу, коли підприємство виступає покупцем (замовником), у цьому випадку витрати можуть проявлятися у вигляді суми недопоставленої продукції (послуг), у втратах, які викликані простоями тощо;

3) витрати, що виникають під час укладання договору довгострокової оренди (у цьому випадку підприємство може втратити частину майна, що може привести до простоїв у виробничій діяльності і відповідним упущенням прибутку).

Витрати опортуністичної поведінки, тобто витрати внаслідок недобросовісної поведінки агентів внутрішнього середовища, розраховуються за формулою (10):

$$ТВ = \Delta V \times (P_{од} + D_{в} \times (D_{пр} \times СВ \times P_{од}) + ТВ_{пер.}), \quad (10)$$

де ΔV – скорочення випуску продукції в i -й ланці (підрозділі) технологічного ланцюга, од. продукції;

$P_{од}$ – прибуток на одиницю продукції i -го підрозділу, грошова од./ од. продукції;

$D_{з}$ – витрати i -го підрозділу підприємства на ведення переговорів з постачальником про зниження трансакційних цін на проміжну продукцію.

Витрати внаслідок недобросовісної поведінки зовнішніх контрагентів спостерігаються в тому випадку, коли постачальник (підрядник), що виконує замовлення підприємства, користуючись асиметричністю інформації та неможливістю здійснення повного контролю над ним, реалізує наступні недобросовісні дії: підвищення ціни на продукцію (послуги) внаслідок необґрунтовано дорожчої собівартості виконання замовлення та неякісне або несвоєчасне виконання замовлення.

Таким чином, трансакційні витрати визначаються за наступною формулою (11):

$$ТВ = V \times (Ц_{ф} - Ц_{р\text{ серед}}), \quad (11)$$

де $Ц_{ф}$ – фактична ціна придбаних ресурсів, грошова од./од. ресурсу;

$Ц_{р\text{ серед}}$ – середньоринкова ціна придбаних ресурсів, грошова од./од. ресурсу.

Запропонована методика має головну перевагу – простота збору статистичної інформації для розрахунку трансакційних витрат, але це є і недоліком, оскільки результати розрахунку мають приблизне значення. Також методика не має єдиного підсумкового показника, який би визначав обсяг трансакційних витрат. У розрізі розрахунку тіншових витрат підприємства важливою є група трансакційних витрат опортуністичної поведінки, а також методика їх розрахунку.

В якості альтернативного методу оцінки трансакційних тіншових витрат необхідно розглянути модифікований метод В.Л. Тамбовцева [4, с. 139], що передбачає такі умови:

1) використання статистичних даних про якісну характеристику інституційного середовища;

2) збільшення обсягу трансакційних витрат покривається за рахунок неформального сектора підприємств; пропорційно обсягу тіншового обороту.

Методика розрахунку базується на основі дослідження непродуктивних витрат та містить в собі наступні компоненти:

витрати, що пов'язані з реєстрацією підприємства;

витрати, що пов'язані з обов'язковим отриманням сертифікатів;

витрати, пов'язані з діяльністю перевіряючих органів.

Розглянута методика не охоплює повний обсяг трансакційних витрат, тому що загалом

можна виділити наступні основні непродуктивні, «бар'єрні» витрати:

1) реєстрація юридичних та фізичних осіб;

2) обов'язкова сертифікація товарів та послуг, під яку підпадає близько 80% товарної номенклатури;

3) ліцензування окремих видів діяльності;

4) поточний контроль діяльності суб'єктів з боку контролюючих органів, які складаються із двох частин: прямі витрати на сплату штрафів, а також сплата хабарів;

5) отримання дозволів та узгоджень з органами виконавчої влади всіх рівнів;

6) ведення експортно-імпортних процедур, митних процедур тощо.

Таблиця 1

Схема визначення методу обліку та джерела інформації тіншових трансакційних витрат

Група трансакційних витрат	Види легальних трансакційних витрат	Метод обліку	Джерело інформації
Витрати інформації	Витрати, пов'язані з неповнотою інформації; витрати обмеженості та асиметричності інформації	Прямий	Бухгалтерська документація, рахунок-фактура, накладні
Витрати взаємодії	Витрати, пов'язані з укладенням контрактів, визначенням деталей контракту та реалізації		
	Витрати специфікації прав власності	Прямий та непрямий	
Витрати мотивації	Витрати опортуністичної поведінки та інсайдерська робота	Непрямий	Анкетування та статистичні дані
Витрати адаптації	Витрати пристосування до змін під впливом внутрішніх факторів	Прямий	Бухгалтерська документація, рахунок-фактура, накладні
	Витрати пристосування до змін під впливом зовнішніх факторів	Прямий та непрямий	Анкетування та статистичні дані



Рис. 1. Загальні етапи реалізації методики оцінки тіншових витрат

7) аналогічні витрати виникають при отриманні контрактів на державні закупівлі, субсидії або кредити через державні механізми підтримки підприємництва.

В модифікованому методі враховуються лише три групи витрат – витрати на реєстрацію, сертифікацію та витрати, що пов'язані з діяльністю перевіряючих органів.

На думку О.Ю. Чепуренко [5, с. 288], основними методичними проблемами при проведенні оцінки трансакційних витрат є:

визначення реальної структури витрат на «середньостатистичному» промисловому підприємстві (у відсотках до загальних фактичних витрат, еквівалентних сумі витрат, що обліковуються і прихованих (тіньових));

необхідність співставлення отриманих з анкетування даних з іншими показниками (наприклад, приховану і офіційну заробітну плату).

Проаналізовані дві методики лише частково відповідають потребам дослідження, тому необхідно розробити схему, за якою можна визначити метод обліку та джерело інформації тіньових трансакційних витрат промислового підприємства (табл. 1).

В таблиці 1 проаналізовані методи обліку та джерела пошуку статистичної інформації для визначення тіньових трансакційних витрат через доступні легальні трансакційні витрати.

Після визначення груп витрат необхідно розглянути загальний алгоритм оцінки тіньових витрат. Кожний етап загальної методики оцінки детально описано на рис. 1. Слід зазначити, що перший етап реалізується шляхом

застосування схеми визначення методу обліку та джерела інформації тіньових трансакційних витрат.

Висновки. Отже, проаналізовані методи розрахунку трансакційних витрат лише частково відповідають потребам дослідження, тому розроблено схему, за якою можна визначити метод обліку та джерело інформації тіньових трансакційних витрат промислового підприємства.

У схемі наведено загальну класифікацію легальних трансакційних витрат, але кожній легальній складовій відповідає тіньова складова, тому легальні трансакційні витрати та тіньові трансакційні витрати відповідних груп мають однакові методи обліку та інформаційне джерело.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вологин И.С., Соколенко В.В. Трансакционные издержки в деятельности предприятия промышленности / И.С. Вологин, В.В. Соколенко // Вестник ТГЭУ. – 2009. – № 4. – С. 42–48.
2. Ющак Ж.М. Складові та оцінка трансакційних витрат / Ж.М. Ющак // Міжнародний збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 2 (17). – С. 400–405.
3. Искосков М.О. Оценка транзакционных издержек в корпоративных структурах / М.О. Искосков // Вектор науки ТГУ. Экономика. – 2011. – № 2 (16). – С. 246–251.
4. Скуфьина Т.П. Расчет трансакционных издержек потребительского рынка / Т.П. Скуфьина // Проблемы прогнозирования Studies on Russian Economic Development. – 2003. – № 3. – С. 138–143.
5. Чепуренко А.Ю. Малый бизнес в рыночной среде / А.Ю. Чепуренко. – М., 2006. – 324 с.